

Nieuwe spiritualiteit in oude kloosters?

Kees de Groot, Jos Pieper & Willem Putman

Waar de belangstelling voor en verbondenheid met de christelijke religie nog steeds afneemt, lijken kloosters een uitzondering te vormen. De belangstelling voor kloosters staat echter in een specifiek hedendaags kader: de brede interesse in spiritualiteit. De traditie om in afzondering – maar wel een die ruimte biedt voor gastvrijheid – de ziel op God te richten, ontmoet hier de behoefte van buitenstaanders aan stilte, rust en aandacht om zo toe te komen aan wat met een herontdekt woord ‘zaken van de ziel’ wordt genoemd.

Vanouds hebben kloosters een belangrijke rol voor hun omgeving vervuld. Terwijl de wens om toe te treden danig is afgenomen, is de wens om langs te komen alleen maar gegroeid. Deze interesse voor kloosters en andere christelijke spirituele centra, staat in het kader van het transformatieproces van religie en spiritualiteit. Waar religie, en dan voornamelijk opgevat als institutionele religie, ‘uit’ lijkt te zijn, is spiritualiteit ‘in’. Christelijke spirituele centra spelen bewust in op deze ontwikkeling. Een eerste inventariserend onderzoek naar christelijke spirituele centra die hun programmering bewust afstemmen op het religieuze/spirituele transformatieproces leverde ons een globaal beeld op van de indrukken die de centra zelf hadden van hun bezoekers. Om meer zicht te krijgen op wie de bezoekers zijn en wat hen motiveert om aan de programma’s van de centra deel te nemen, leek ons nader onderzoek gewenst. Daarom hebben we een survey gehouden onder de bezoekers van de centra. Vragen die hierbij aan de orde kwamen waren: Wie zijn de bezoekers? Wat zoeken en vinden zij bij de centra? Hoe verhouden nieuwe spiritualiteit en christelijke traditie zich bij hen tot elkaar? Hoe komt deze verhouding tot uitdrukking in de religieuze en spirituele kenmerken van de bezoekers? Hoe vertaalt zich dit in de motieven en in de effecten van hun deelname? De centrale vraagstelling van ons onderzoek luidt: In hoeverre zijn de religieuze/spirituele kenmerken van de bezoekers van christelijke spirituele centra gerelateerd aan de nieuwe spiritualiteit en in hoeverre aan de christelijke traditie? Doelstelling van ons onderzoek is op theoretisch niveau meer zicht te krijgen op de verhouding tussen religie en spiritualiteit en op praktisch niveau aanwijzingen te vinden hoe men daar pastoraal mee kan omgaan.

Na een theoretische inleiding over het onderzoek naar spiritualiteit (1) volgt een empirisch deel waarin we verslag doen van de aanpak (2) en resultaten (3) van onderzoek onder de bezoekers van kloosters die cursussen rond spiritualiteit aanbieden. We sluiten af met enkele voorlopige conclusies (4).

1. Inleiding: spiritualiteit en christelijke godsdienst

Met de toespitsing op spirituele centra komt een inmiddels vertrouwde verschuiving in het religieuze landschap in beeld.¹ De deelname aan het parochieel kerkelijk aanbod en de identificatie met het christelijk geloof vertonen in het Westen al decennia lang een neerwaartse trend. Tegelijkertijd verschijnen de laatste jaren andere soorten van religiositeit en spiritualiteit. Alternatieve sociale vormgevingen van spiritualiteit dienen zich aan, zoals spirituele centra met een aanbod van oosterse, psychologische en lichaamsgerichte workshops, evenementen en cursussen; hedendaagse spirituele auteurs, stromingen en bewegingen oefenen een opvallende aantrekkingskracht uit.

De vraag die ons onderzoek stuurt, is welke rol de christelijke traditie hier (toch) kan spelen. Om die vraag goed te kunnen beantwoorden is het verstandig eerst na te gaan welke rol christelijke organisaties in feite spelen. Hoe gaan christelijke spirituele centra, met name degene die van kloosters uit gaan, om met het verschijnsel ‘nieuwe spiritualiteit’ enerzijds en de christelijke traditie anderzijds?

1.1. Van nieuwe en oude spiritualiteit

Nu is er met het begrip spiritualiteit iets interessants aan de hand. Het verschijnsel dat we ‘nieuwe spiritualiteit’ noemen, is de uitkomst van twee trends in het religieuze landschap: pluralisering en de-institutionalisering.² Met pluralisering bedoelen we hier de toename van religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit; met de-institutionalisering de verzwakking van de binding met behoorlijk stabiele, verplichtende en gezaghebbende religieuze instituten die de individuele biografie integreren in een stelsel van geloofsovertuigingen, waarden en regels. De hedendaagse belangstelling voor spiritualiteit wordt gestimuleerd door deze twee processen die veel met elkaar te maken hebben, maar die we wel kunnen onderscheiden. Enerzijds is er sprake van een inhoudelijke transformatie: van hervormde en katholieke dominantie naar grotere diversiteit. Anderzijds zien we een structurele transformatie: van religie als collectieve identiteit (gezindte) naar persoonlijke interesse. Aan de ene kant staat de belangstelling voor spiritualiteit in het teken van diversiteit, anders gezegd van de afgenomen dominantie van de christelijke godsdienst. Aan de andere kant staat deze in het teken van fluiditeit, anders gezegd: van het minder dwingend en omvattend worden van de binding aan welke institutionele kaders dan ook.

¹ E. SENGERS (ed.): *The Dutch and their gods: secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (Hilversum 2005).

² Vgl. S. AUPERS & D. HOUTMAN: ‘New Age. Post-christelijke religie in het gesecculariseerde Westen’, in M. TER BORG et al. (red.): *Handboek religie in Nederland* (Zoetermeer 2008) 282-300.

Echter, de christelijke traditie kende natuurlijk al het begrip spiritualiteit. Sinds de zeventiende eeuw spreekt men, het Franse taalgebruik volgend, in het religieuze taalveld over spiritualiteit als aanduiding voor de relatie tussen mens en God en dan met name als de intieme, subjectieve aspecten daarvan.³ Sindsdien spreken we over de diverse vroomheidstradities (zoals de karmelietaanse, benedictijnse, franciscaanse en ignatiaanse) in termen van spiritualiteit. Oorspronkelijk was dit een afkeurende term voor elitair religieus gedoe,⁴ en dit is niet de enige parallel die in het oog springt vanuit het imago van de hedendaagse, meer algemene spirituele belangstelling. Men relativeert het belang van dogma's en de rechte leer, er is openheid voor wat er van andere tradities te leren valt, en zowel in de 'oude' als in de 'nieuwe' spiritualiteit is er aandacht voor de eenheid van alles, de opheffing van de scheiding tussen object en subject en een 'holistisch' aandoende visie op de wereld.⁵ De moderne interesse in spiritualiteit put dan ook wel uit tradities in en aan de rand van de christelijke traditie. 'Traditionele' spirituele auteurs (Meister Eckhart) en centra (La Verna) met een van oudsher christelijke oriëntatie verschijnen binnen het bredere, 'postchristelijke' spirituele circuit.⁶ De vraag is dus hoe verschillend het nieuwe verschijnsel spiritualiteit eigenlijk is ten opzichte van spirituele tradities in of aan de rand van het christendom. Er is sprake van continuïteit en discontinuïteit. Bij bezoekers van christelijke spirituele centra kan het begrip 'spiritueel' evenzeer verwijzen naar 'oude' als naar 'nieuwe' spiritualiteit. Wellicht maakt men het onderscheid soms niet eens.

1.2. Kwestie 1: spiritualiteit in plaats van religie?

Eén kwestie in het onderzoek naar spiritualiteit is de vraag of religie plaatsmaakt voor spiritualiteit, de *revolutie*-these zoals Paul Heelas en Linda Woodhead die verkondigen.⁷ Zij verwachten dat religie, opgevat als een institutie die voorschriften uitvaardigt hoe te leven vanuit een gepostuleerde andere wereld, gestaag terrein verliest aan spiritualiteit, waarin veeleer de subjectieve beleving van het eigen leven centraal staat. *Life-as-religion* staat hier tegenover *subjective-life*

³ G. GIORDAN: 'Spirituality: from a religious concept to a sociological theory', in K.J. FLANAGAN & P.C. JUPP (eds.): *A sociology of spirituality* (Aldershot 2007) 161-180.

⁴ A. POSSAMAI: *Religion and popular culture. A hyper-real testament* (= Gods, humans and religions 7) (Brussel 2005).

⁵ T. BERNTS, G. DEKKER & J. DE HART: *God in Nederland 1996-2006* (Kampen 2007) 120; J. DE HART: *Zwerende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (Amsterdam 2011); J. BURGESS: 'Detecting the Presence of God: Spirituality in a Birmingham church', in P. CRUCHLEY-JONES (ed.): *God at ground level. Reappraising church decline in the UK through the experience of grass roots communities and situations* (Frankfurt am Main etc. 2008) 63-78.

⁶ P.G.A. VERSTEEG: 'Marginal Christian Spirituality. An Example from a Dutch Meditation Group', in *Journal of Contemporary Religion* 21/1 (2006) 83-97.

⁷ P. HEELAS & L. WOODHEAD: *The spiritual revolution. Why religion is giving way to spirituality* (Malden etc. 2005).

spirituality. Opvallend is dat journalisten en theologen de these plegen te beamen, hoewel deze niet veel meer is dan een hypothetische extrapolatie van de resultaten van een lokale Britse casestudy.⁸

De Britse onderzoekers Steve Bruce en David Voas hebben getracht deze hypothese te toetsen aan de hand van grootschalig onderzoek op het niveau van individuen.⁹ Zij verwerpen de hypothese. De *secularisatie*, opgevat als de afbrokkeling van religieuze regimes, zet door; de zogenaamde nieuwe spiritualiteit is marginaal en maatschappelijk weinig relevant; van veel van de hieronder geschaarde fenomenen (een (christelijke) Taizé-groep enerzijds, een yoga-cursus anderzijds) is het zeer discutabel deze onder dit label te vatten.

Een variant hierop is de hypothese dat de belangstelling voor nieuwe spiritualiteit niet op eigen benen staat, maar afhankelijk is van de traditioneel aanwezige religiositeit. De resultaten van een kleinschalige Nederlandse studie ondersteunen deze substitutie- of *compensatie*hypothese: vooral onder ex-kerkleden zou er belangstelling voor 'alternatieve religie' zijn.¹⁰ Door voortgaande secularisatie zou haar voedingsbodem verschrallen waardoor op den duur ook hier de kaal-slag zou toeslaan.

Ons onderzoek is niet gericht op de toetsing van deze hypothesen – daarvoor is ander onderzoek nodig – maar deze hebben wel als heuristisch kader gediend. Welk licht werpen onze gegevens op deze kwestie?

1.3. Kwestie 2: hoe verschillend zijn religie en spiritualiteit?

Keren we terug naar de vraag hoe verschillend religie en spiritualiteit zijn. Eerdere onderzoeken stellen vaak dat nieuwe spiritualiteit, in tegenstelling tot de meer traditionele, christelijke spiritualiteit, gekenmerkt wordt door een gebrek aan structuur,¹¹ door een oriëntatie op een interne autoriteit in plaats van op een externe autoriteit,¹² en door een lage organisatiegraad.¹³ Ook kenmerken als zelfbeschikking/autonomie versus heteronomie¹⁴ en individualisme versus een

⁸ P. NISSEN: *Eene zachte aanraking van zijn zieleleven. Over 'ware' en 'valse' mystiek rond 1900* (Nijmegen 2008).

⁹ D. VOAS & S. BRUCE, 'The spiritual revolution. Another false dawn for the sacred', in FLANAGAN & JUPP: *A sociology of spirituality* 23-42.

¹⁰ T. BERNTS & H. VAN DER HOEVEN: 'Tussen Rooms en Redfield - De belangstelling voor traditionele en alternatieve religie', in *Sociale wetenschappen* 41/2 (1998) 57-69.

¹¹ Zie bijvoorbeeld P. VERSTEEG: 'Spirituality on the margin of the Church. Christian spiritual centres in The Netherlands', in FLANAGAN & JUPP: *A sociology of spirituality* 101-114.

¹² HEELAS & WOODHEAD: *The spiritual revolution*.

¹³ A. POSSAMAI: 'A profile of New Agers: social and spiritual aspects', in *Journal of Sociology* 36/3 (2000) 364-377.

¹⁴ C. TAYLOR: *Een seculiere tijd. Geloof en ongeloof in de wereld van nu* (Rotterdam 2009); G.J. KRONJEE & M. LAMPERT: 'Leefstijlen en zingeving', in W.B.H.J. VAN DE DONK, A.P.

nadruk op gemeenschap(pelijkheid)¹⁵ komen herhaaldelijk terug. Heelas en Woodhead zetten de normerende, collectiviserende religie tegenover de subjectieve, individualistische spiritualiteit. Maar hoe individualistisch is die nieuwe spiritualiteit – en hoe collectivistisch de ouderwetse religie?

Wat de eerste vraag betreft: Woodhead constateerde een bijzondere afwezigheid van zoiets als een leergezag in het spirituele circuit. Er zou een grote vrijheid om te geloven zijn, die zij relateert aan de geringere dominantie van mannen.¹⁶ Het *Motivaction*-onderzoek dat werd opgenomen in een Verkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid repliceert eveneens het imago van ‘ongebondenheid’ dat aan het verschijnsel spiritualiteit kleeft.¹⁷ Onderzoeker Matthew Wood daarentegen zag in zijn veldwerk in Nottinghamshire de mechanismen werkzaam die Michel Foucault en Pierre Bourdieu eerder beschreven: dat in deze kringen op een *andere* wijze macht wordt uitgeoefend, namelijk door het poneren en propageren van het Zelf.¹⁸ Zo wordt er weliswaar geen uitgewerkte leer uitgevaardigd, maar wel een ‘service-gevoelige ziel geïmplanteerd’ (met een aan de autohandel ontleende term van de socioloog Piet Nijhoff).¹⁹ Het klopt dat, in tegenstelling tot wat gangbaar is in religieuze kringen, de gerichtheid op langdurige ‘forming’ (religieuze socialisatie) hier opmerkelijk afwezig is, stelt Wood. Maar het zou een misvatting zijn de deelnemers zonder meer na te praten in hun bewering dat het er allemaal zo individualistisch aan toe gaat. Eerder is het zo dat meerdere gezagsinstanties met elkaar concurreren in een min of meer collegiale verhouding met als resultaat dat mensen worden gesocialiseerd in de holistische spiritualiteit. Wanneer er dan toch vanuit een christelijk referentiekader naar dit verschijnsel gekeken moet worden, is het model van het klooster, waarin religieuze virtuozen een divers of zwak georganiseerde invloed uitoefenen op hun omgeving,²⁰ instructiever dan dat van de (moderne) parochie waarin gelovigen worden ingewijd in een geregelde manier van doen en geloven.

JONKERS, G.J. KRONJEE & R.J.J.M. PLUM (red.): *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (Den Haag / Amsterdam 2006) 171-208.

¹⁵ M. MEESTER: *Nieuwe spiritualiteit* (Kampen 2008).

¹⁶ L. WOODHEAD: ‘Why So Many Women in Holistic Spirituality?’, in FLANAGAN & JUPP: *A sociology of spirituality* 115-125.

¹⁷ KRONJEE & LAMPERT: ‘Leefstijlen en zingeving’.

¹⁸ M. WOOD: ‘The Nonformative Elements of Religious Life. Questioning the “Sociology of Spirituality” Paradigm’, in *Social Compass* 56/2 (2009) 237-248; M. FOUCAULT: ‘Why study power. The question of the subject’, in H.L. DREYFUS & P. RABINOW (eds.): *Michel Foucault. Beyond structuralism and hermeneutics* (Chicago 1983) 208-216; P. BOURDIEU: ‘Le champ religieux dans le champ de manipulation symbolique’, in G. VINCENT (éd.): *Les nouveaux clers* (Genève 1985) 255-261.

¹⁹ P. NIJHOFF: *Een buitenstaander bekijkt het werk der figuratiesociologen* (Amsterdam, Sociologisch Instituut UVA 1987).

²⁰ M. WEBER: *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen 1976 [1922]) 327.

Daarmee geven we al een gedeeltelijk antwoord op de tweede vraag: religieus-gelovigen zijn niet zo 'collectivistisch' als men het ideaaltypisch, en geredeneerd vanuit een bepaalde orthodoxe norm, voorstelt. Uit kwalitatief onderzoek onder katholieken die weinig of geen gebruik maken van de diensten van de parochie (een groeiend aandeel) komt "duidelijk het verlies of ontbreken van een behoudend-traditioneel kerkbeeld naar voren, gepaard aan een moeizaam zoeken naar en uitproberen van een modern-traditionele attitude".²¹ Minstens sinds de jaren tachtig stemt een kwart van de kerkleden niet in met traditioneel-christelijke uitspraken.²² Op het niveau van individuen kan men vaststellen dat ook religieus gelovigen 'bricoleren'; beter gezegd, ook mensen die zich verbonden voelen met een bepaalde traditie laten zich aanspreken door aspecten van andere tradities, en soms is de herkomst van ideeën en rituelen niet zo duidelijk of irrelevant.²³

Analytisch scherper dan een tegelijk inhoudelijk en formeel onderscheid tussen objectieve christelijke religie enerzijds en subjectieve niet-christelijke spiritualiteit anderzijds, is het dan ook om in formele zin oog te krijgen voor processen van subjectivering (authenticiteit opvatten als correspondentie met innerlijke ervaring, het zelf als autoriteit zien) doorheen het gehele spiritueel-religieuze spectrum, en daarbij tevens oog te houden voor de mogelijke vorming van nieuwe patronen die de beleving sturen. Dat neemt niet weg dat de begrippen religie en spiritualiteit ook *emic* begrippen zijn. Daarom zijn we tevens nagegaan waar deze begrippen voor zijn gaan staan bij onze populatie, zonder deze zelf vooraf voor hen te definiëren.

Welke indicaties geven de resultaten van ons onderzoek voor de verhouding tussen christelijke tradities en nieuwe spiritualiteit (spirituele revolutie, voortgaande secularisatie of voorbijgaande compensatie)? En welke (re)constructies van wat religieus en spiritueel is, treffen we aan? Tegen deze achtergrond luidt de centrale vraagstelling: in hoeverre zijn de religieuze/spirituele kenmerken, motieven en ervaringen van de bezoekers aan christelijke spirituele centra verbonden aan kloostergemeenschappen gerelateerd aan de nieuwe spiritualiteit en in hoeverre aan de christelijke traditie? Daartoe kijken we naar het sociale profiel van de bezoekers, de institutionele verankering van hun geloof/spiritualiteit, de mate van pluriformiteit van het geloof/de spiritualiteit en de relatie tussen zelfgerichtheid en zorg voor de ander.

²¹ T. BERNIS: "De priester is geen druïde." De Nederlandse Katholieke Kerk in de posttraditionele samenleving, in *Sociologische Gids* 50/2 (2003) 182-202.

²² G. DEKKER: 'Belonging without believing', in *Religie & Samenleving* 4/1 (2009) 5-15.

²³ K. DE GROOT: 'For love of faith: patterns of religious engagement in a New Town', in G. GIORDAN (ed.): *Conversion in the age of pluralism* (Leiden 2009) 91-114.

2. Uitvoering van het vragenlijstonderzoek

2.1. Respondenten

We onderzochten het aanbod van 15 kloostercentra, kortweg genoemd: de kloosters van de benedictijnen te Egmond en Doetinchem, de passionisten te Haastrecht, de franciscanen te Amsterdam, de maristen te Lievelede, de dominicanen te Zwolle en Huissen, de norbertijnen te Heeswijk en Hierden, de redemptoristen te Wittem, de kapucijnen te Velp-Grave, de cisterciënzers te Diepenveen, en verder het benedictijnse Sint Liobaklooster te Egmond-Binnen, de Karmel Elia te Dordrecht en het Titus Brandsma Memorial te Nijmegen.

We bekeken het najaarsaanbod van de deelnemende centra in 2010 en maakten een selectie van de activiteiten.²⁴ We kozen waar mogelijk voor alle activiteiten die begonnen in het najaar van 2010 en die een wat langere duur kenden - een paar weken, of een weekend lang. In overleg met de centra besloten we het uitzetten van de formulieren aan de cursusleiding over te laten. Zij hebben de formulieren na afloop van de cursussen aan de bezoekers gegeven en hen gevraagd deze in te vullen. In Karmel Dordrecht en Lioba Egmond lukte het uiteindelijk niet om in de door ons aangewezen periode vragenlijsten uit te delen. Dat betekent dat ons survey-onderzoek 13 centra betreft. Soms werden de formulieren onmiddellijk na de cursus ingevuld en door de centra naar ons opgestuurd. Soms stuurden de deelnemers de formulieren zelf naar ons op. Dit houdt in dat sommige lijsten nog ter plekke en andere achteraf en in de thuissituatie werden ingevuld. In totaal werden 710 vragenlijsten uitgedeeld. Daarvan ontvingen we 284 lijsten terug, een respons van ongeveer 40%.

2.2. Meetinstrumenten

De vragenlijst was opgebouwd uit een aantal standaardinstrumenten en een aantal zelf geformuleerde vragen op grond van bestudering van de literatuur en contacten met de centra.

Deel één van de vragenlijst informeerde naar sociale kenmerken van de bezoekers, zoals leeftijd, opleiding, geslacht en leef- en arbeidssituatie.

Deel twee ging over de institutionele verankering van geloof en spiritualiteit. We vroegen naar religieuze socialisatie en betrokkenheid bij de lokale en de universele kerk.

Deel drie ging over de inhoud van het geloof/de spiritualiteit. Om deze inhoud breed te kunnen meten sloten we aan bij een klassieke indeling van religieuze betrokkenheid. Glock en Stark beschrijven religieuze betrokkenheid als

²⁴ Bij de opzet en uitvoering van dit onderzoek waren naast de auteurs ook betrokken: dr. A. Bisschops (Tilburg School of Theology) en dr. S. van IJssel (vrijgevestigd geestelijk verzorger, freelance docent en onderzoeker spiritualiteit, zingeving en geestelijke begeleiding; info@suzettevanijssel.nl). Het gehele onderzoek wordt eind 2012 in boekvorm gepubliceerd.

een multidimensionaal verschijnsel bestaande uit vijf dimensies: religieuze opvattingen/overtuigingen, religieuze kennis, religieuze ervaringen, religieuze praktijken/handelingen en ethische voorschriften.²⁵ Religieuze opvattingen betreffen de centrale geloofswaarheden van een traditie; religieuze kennis betreft kennis van de belangrijkste geschriften van een traditie; religieuze ervaringen kunnen uiteenlopen van diepgaande mystieke ervaringen tot een alledaags vertrouwen in God; religieuze praktijken kunnen een privé-karakter hebben (bidden in bed), maar ook een groepsgebeuren zijn (bijwonen van vieringen); ethische voorschriften betreffen richtlijnen vanuit het geloof over hoe om te gaan met andere mensen. Deze indeling is ook goed toepasbaar op het beschrijven van spiritualiteit. In dit deel konden we een aantal standaardinstrumenten gebruiken. De Spirituele Attitude en Interesse Lijst (SAIL) is een in Nederland ontwikkelde vragenlijst die beoogt op een brede manier spiritualiteit te meten.²⁶ Deze is geschikt voor zowel religieuze als niet-religieuze respondenten en bevat 26 uitspraken over religieuze/spirituele opvattingen, ervaringen en activiteiten. De antwoorden zijn in de vorm van een 6-punts Likertschaal (niet, nauwelijks, enigszins, in redelijke mate, in hoge mate, in zeer hoge mate). Hoe hoger de score, hoe hoger de mate van instemming. De SAIL is theoretisch opgebouwd uit 7 sub-schalen: Zingeving; Vertrouwen; Aanvaarding; Zorg om anderen; Verbondenheid met de natuur; Transcendente ervaringen; en Spirituele activiteiten. Om een antwoord te vinden op de ethische gerichtheid legden we 13 uitspraken voor die sociaal engagement meten, grotendeels ontleend aan de filantropieschaal van Schuyt. Bij iedere uitspraak kon men aangeven of deze al dan niet van toepassing was: ja - nee. De filantropieschaal meet de verantwoordelijkheid voor medemens en maatschappij.²⁷ Daarnaast formuleerden we zelf een aantal vragen over de mate van pluralisme van het geloof/de spiritualiteit en vragen over immanentie en transcendentie.

Deel vier ging over de effecten van deelname aan de activiteiten van de centra. Op grond van een eerdere analyse van het aanbod van de centra gingen we uit van effecten op het lichaam, het zelf, de ander en het geloof/de spiritualiteit.

3. Resultaten van het onderzoek

Na de sociale karakteristieken van de bezoekers presenteren we de gegevens onder drie invalshoeken die een belangrijke rol spelen in de discussie over de nieuwe spiritualiteit, te weten: de mate van institutionalisering, de mate van

²⁵ C.Y. GLOCK: 'On the study of religious commitment', in *Research supplement of religious education* 57 (1962) 98-110; C.Y. GLOCK & R. STARK: *Religion and society in tension* (Chicago 1965).

²⁶ E. DE JAGER MEEZENBROEK & B. GARSEN: *Informatie over de spirituele attitude en interesse lijst (SAIL)* (Utrecht 2007).

²⁷ T.N.M. SCHUYT: *Het ontwikkelen van een filantropieschaal* (Amsterdam 2006).

pluriformiteit van het geloofs-/spirituele leven en de verhouding tussen het zelf en de ander.

3.1. Sociale kenmerken van de bezoekers

De gemiddelde leeftijd van de deelnemers bedraagt 59 jaar (lopend van 29 tot 86 jaar) met een standaarddeviatie van 9,961. De leeftijd van 64 jaar is het meest vertegenwoordigd. 25% van de bezoekers is man, 76% vrouw. 40% is alleenstaand; 60% woont samen of is gehuwd.

Het opleidingsniveau is erg hoog: 24% universitair geschoold, 46% HBO, 10% VWO, 15% MBO, 4% LBO en 1% LO. (Van de Nederlandse bevolking tussen 45-65 jaar heeft ongeveer 28% een HBO of universitaire opleiding (CBS, Statline)). 48% is nog werkzaam, 52% niet (meer). De laatste groep valt uiteen in: 35% met pensioen, 7% werkloos en 10% huisman of huisvrouw. Het gaat dus om een uitzonderlijke populatie, met name qua leeftijd, geslacht en opleiding. Alleen wonen of het ontbreken van een werkring kunnen niet afdoende verklaren waarom mensen op het aanbod van de kloosters ingaan. De gemiddelde leeftijd en het aandeel hogere opgeleiden komen overigens overeen met wat Hessel Zondag en Michiel Maasen eerder vonden voor deelnemers aan een weekeinde over spiritualiteit in het kapucijnenklooster te Velp (dat ook bij dit onderzoek betrokken is): gemiddeld 59 jaar, 62 % hoger opgeleid. Onder de deelnemers aan dit kloosterweekeinde was de oververtegenwoordiging van vrouwen echter minder groot (56%).²⁸

3.2. Institutionele verankering van het geloof/de spiritualiteit

Hier bekijken we in hoeverre de deelnemers zich verbonden voelen met kerk en met de lokale geloofsgemeenschap.

3.2.1. Religieuze socialisatie

Hoe is de institutionele verankering van de bezoekers wat betreft hun religieuze socialisatie? Gevraagd werd of en hoe men op religieus/spiritueel/levensbeschouwelijk terrein is opgevoed.

RK	<i>Protestant</i>	<i>Andere godsdienst</i>	<i>Spirituele traditie</i>	<i>Humanistisch</i>	<i>Niet</i>
51%	32%	3%	1%	2%	10%

Tabel 1: Religieuze socialisatie

De overgrote meerderheid van de bezoekers (83%) blijkt als kind christelijk gesocialiseerd. De volgende vraag luidt dan natuurlijk: hoe is de *huidige* verbon-

²⁸ H. ZONDAG & M. MAASSEN: 'Meer dan de kerk. Een onderzoek naar motieven van weekeindkloosterlingen', in *Jaarboek voor liturgieonderzoek* 26 (2010) 201-220, p. 209.

denheid van de bezoekers met een kerk in het algemeen en een lokale geloofsgemeenschap in het bijzonder?

3.2.2. Huidige verbondenheid met kerk

Eerst werd gevraagd “behoort u tot een religieuze/spirituele of levensbeschouwelijke groepering?” 46% beaamt dat. Hierbij gaan we ervan uit dat voor de meesten zo’n groepering een kerkgenootschap betreft.

Een andere vraag die iets zegt over de institutionele verankering is het bezoeken van kerkelijke vieringen. De volgende tabel laat zien hoe dit geldt voor de onderzochten.

<i>(Vrijwel) elke week</i>	<i>Regelmatig</i>	<i>Soms</i>	<i>Hoogst enkele keer</i>	<i>Nooit</i>
28%	22%	19%	17%	14%

Tabel 2: bezoek kerkelijke viering

In vergelijking met de gemiddelde Nederlander is het kerkbezoek erg hoog. De gemiddelde Nederlander scoort maar 16% (regelmatig plus elke week).²⁹

Een derde vraag die enig uitsluitsel kan geven over de institutionele verankering ging over de ruimte die men binnen de kerken ervaart voor spiritualiteit. De stelling luidde: “Ik ervaar te weinig ruimte voor spiritualiteit binnen de kerken”.

<i>Helemaal mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Niet mee eens, Niet mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Helemaal mee oneens</i>
19%	37%	35%	7%	2%

Tabel 3: Te weinig ruimte binnen de kerken voor spiritualiteit

Een grote groep van 35% van de bezoekers had geen duidelijke mening. Van de mensen die wel een duidelijke mening hebben, ervaart het merendeel (56%) te weinig ruimte voor spiritualiteit binnen de kerken. Een kleine groep van 9% ervaart wel voldoende ruimte.

3.2.3. Huidige verbondenheid met parochie/gemeente

Vervolgens werd gevraagd in welke mate de bezoekers zich verbonden voelen met een parochie, kerkelijke gemeente of plaatselijke geloofsgemeenschap.

<i>(Zeer) sterk verbonden</i>	<i>Matig verbonden</i>	<i>Niet verbonden</i>
32%	29%	39%

Tabel 4: Verbondenheid met parochie/gemeente

Een meerderheid van 61% is dus (sterk tot matig) verbonden met parochie of gemeente. Een andere vraag in de survey ging over de mate waarin men actief is

²⁹ BERNTS, DEKKER & DE HART: *God in Nederland 1996-2006* 17.

in parochie of gemeente. Daaruit blijkt dat 44% tevens actief is binnen de lokale geloofsgemeenschap, waarvan 22% (zeer) sterk en 22% matig.

3.2.4. Vroegere verbondenheid met parochie/gemeente

Naast de huidige verbondenheid met een parochie of gemeente werd de bezoekers ook gevraagd naar een eventuele vroegere verbondenheid.

<i>Vroeger en nu nog steeds</i>	<i>Vroeger wel, nu niet meer</i>	<i>Nooit</i>	<i>Vroeger niet en nu wel</i>
48%	35%	12%	5%

Tabel 5: vroegere verbondenheid met parochie/gemeente

Een behoorlijk grote groep (35%) voelt zich nu niet meer met een lokale geloofsgemeenschap verbonden, maar vroeger wel. De centra trekken daarnaast ook mensen aan die nooit zo'n verbinding hebben gekend (12% van de deelnemers). De grootste groep (48%) betreft echter mensen die zowel vroeger als nu verbonden zijn aan een parochie of gemeente. Tellen we daarbij de groep van 5% nieuwkomers op, dan voelt 53% zich verbonden met een parochie of gemeente. We zien bij deze vraag een iets lagere verbondenheid dan bij de vorige vraag: 61%.

Bezien vanuit de vraag naar de-institutionalisering is het volgende antwoord mogelijk. De overgrote meerderheid is christelijk gesocialiseerd. Iets meer dan de helft voelt zich verbonden met de lokale kerk. Iets minder dan de helft voelt zich verbonden met de kerk als instituut. Het merendeel ervaart onvoldoende aandacht voor spiritualiteit binnen de kerken.

3.3. Het pluriforme geloofsleven

Een pluralistische houding wordt bij uitstek als kenmerk van de nieuwe spiritualiteit genoemd.³⁰ Een wat negatieve benadering spreekt dan van syncretisme, bricolage, knutselwerk, spirituele supermarkt, *do it your self religion*.³¹ Hieronder volgt een reeks van gegevens die iets vertellen over de pluriformiteit in het religieuze/spirituele leven van de deelnemers aan het onderzoek.

3.3.1. Huidige religiositeit: spiritueel en/of religieus

Hoe is het met de levensbeschouwelijke positie van de bezoekers gesteld? 60% beschouwt zich als religieus en 74% als spiritueel. In aansluiting bij diverse onderzoeken waarin wordt getracht het onderscheid tussen religiositeit en spiri-

³⁰ MEESTER: *Nieuwe spiritualiteit*.

³¹ S. AUPERS & D. HOUTMAN: 'Beyond the Spiritual Supermarket. The social and public significance of New Age spirituality', in *Journal of Contemporary Religion* 21 (2006) 201-222.

tualiteit te markeren, onderscheiden we op grond van de antwoorden op de vragen over religieus of spiritueel ingesteld zijn, vier groepen [tabel 6].³²

	<i>Religieus</i>	<i>Niet-religieus</i>
<i>Spiritueel</i>	47% (25%)	26% (19%)
<i>Niet spiritueel</i>	13% (16%)	14% (40%)

Tabel 6: Levensbeschouwelijke positie: spiritueel en/of religieus

De eerste groep (R+S) acht zich zowel religieus als spiritueel ingesteld. Het betreft in ons onderzoek 47%. De tweede groep (R-S) acht zich religieus, maar niet spiritueel ingesteld; deze zuiver religieuzen omvatten 13%. De derde groep (S-R) acht zich spiritueel, maar niet religieus ingesteld; deze zuiver spirituelen omvatten 26%. De vierde groep is noch spiritueel, noch religieus ingesteld (-R-S) en betreft 14%.

Uit onderzoek onder de Nederlandse bevolking blijkt dat de vier groepen daar als volgt verdeeld zijn: religieus en spiritueel: 25%; zuiver religieus: 16%; zuiver spiritueel: 19%; geen van beide: 40% (cijfers tussen haakjes in tabel 6).³³ De gemiddelde Nederlander is dus meer geseculariseerd, minder spiritueel, maar wel ietsjes meer traditioneel religieus dan de bezoekers van onze centra.

Deze zelfdefinitie door de respondenten blijkt betekenisvol te zijn als we ze in verband brengen met de andere gegevens over het geloofs-/spirituele leven van de onderzochten. We hebben de verschillen en overeenkomsten van deze 4 groepen m.b.t. hun scores op alle andere variabelen in beeld gebracht. Dan blijkt dat iedere groep een eigen profiel heeft. We vatten de spirituele profielen van deze vier groepen kort samen:

De zuiver religieuzen kunnen we kenschetsen als geworteld in de christelijke traditie, sterk verbonden met de parochie en meer gericht op geloofsverdieping.

Religieus en spiritueel: veel scores van de groep religieus en spiritueel tenderen richting het gemiddelde omdat dit de grootste groep van de onderzochten is. Toch tekent zich ook een duidelijk eigen profiel af. Enerzijds staan ze zowel institutioneel als inhoudelijk nog sterk in de christelijke traditie, anderzijds zijn

³² KRONJEE & LAMPERT: 'Leefstijlen en zingeving'; B.J. ZINNBAUER et al.: 'Religion and spirituality: unfuzzifying the fuzzy', in *Journal for the Scientific Study of Religion* 36/4 (1997) 549-564; L. SHAHABI et al.: 'Correlates of self-perceptions of spirituality in American adults', in *Annals of Behavioral Medicine* 24/1 (2002) 59-68; P.L. MARLER & C.K. HADAWAY: 'Being religious or being spiritual in America: a zero-sum proposition', in *Journal for the Scientific Study of Religion* 41/2 (2002) 289-300; E. BARKER: 'The Church without and the God within: religiosity and/or spirituality?', in IDEM (ed.): *The centrality of religion in social life. Essays in honour of James A. Beckford* (Farnham / Burlington 2008) 187-202.

³³ J. BERGHUIJS, J. PIEPER & C. BAKKER: 'Being 'Spiritual' and being 'Religious' in Europe: diverging ways of life?', in *European Journal of Religion* (in druk).

er ook al elementen van de nieuwe spiritualiteit geïncorporeerd. Dit is de meest religieus/spiritueel 'betrokken' groep, de groep waarvoor religie/spiritualiteit het meest levend is, getuige: veel transcendent ervaringen, religieuze activiteiten, effecten van deelname aan de activiteiten van de kloosters en betekenis van religie/spiritualiteit voor het dagelijks leven.

De zuiver spirituelen zijn relatief jong en deze groep bevat veel vrouwen. Zij staat het verst af van de christelijke traditie. Aldus ontstaat er ruimte voor affiniteit met andere tradities: boeddhisme, nieuwe spiritualiteit en humanisme. Dit spoort met de grote mate van pluralisme. Ze zijn het minst institutioneel gebonden. Hun keuze heeft impact op het dagelijks leven. Ze melden relatief veel religieuze ervaringen en bezigen relatief veel religieuze activiteiten. Ze zijn vooral gericht op zelfontplooiing.

Noch religieus, noch spiritueel: de groep noch religieus, noch spiritueel is een relatief 'lauwe' groep. Ze scoren nergens opvallend hoog op. Wel scoren ze op veel dingen laag. Zo geloven ze maar in geringe mate in een transcendent werkelijkheid, hebben ze weinig transcendent ervaringen en zijn ze gering religieus/spiritueel actief. Wellicht komen in deze groep de meer seculiere humanisten en degenen met vooral een formele binding aan het christendom samen.

Bekijken we de vier groepen in onderling verband dan is er sprake van een continuüm. Aan een uiteinde staat de betrokkenheid bij parochie en christendom (+R-S (13%)); aan het andere uiteinde het omarmen van nieuwe vormen van spiritualiteit (+S-R (26%)). Daartussenin bevindt zich de categorie 'religieus en spiritueel' (+R+S (47%)). De categorie 'noch religieus, noch spiritueel' (-R-S (14%)) behoeft nog verdere verduidelijking.

Het bovengenoemde onderzoek onder de gemiddelde Nederlander komt tot soortgelijke conclusies. Ook analyse van de data van de Religion Monitor Survey, uitgevoerd in 21 landen, ondersteunt onze conclusies:³⁴

... in several cultures those seeing themselves as both spiritual and religious score higher in all measured expressions of spirituality/religiosity than the groups of the exclusively spiritual or the exclusively religious. The latter two groups hold characteristic pantheistic or theistic patterns of religious expressions.

3.3.2. Huidige religiositeit: levensbeschouwelijke stroming

Met welke levensbeschouwelijke stromingen voelt men zich het meest verwant? 190 mensen vulden deze vraag in zoals bedoeld, namelijk kiezen voor slechts

³⁴ C. KLEIN & S. HUBER: 'What does it mean to be spiritual, what to be religious? Comparing self-identifications, proportions, and correlates cross-nationally' (Paper presented at IAPR Conference, Bari 2011).

één stroming (het meest verwant). Tabel 7 geeft de verdeling van de stromingen weer.

(R)K	<i>Protestant</i>	<i>Oecumenisch</i>	<i>Boeddhistisch</i>	<i>Nieuwe Spiritualiteit</i>	<i>Humanisme</i>	<i>Geen</i>
33%	8%	24%	14%	11%	6%	5%

Tabel 7: Stromingen

Het christendom is duidelijk favoriet: 33% (rooms)- katholiek, 8% protestant, 24% oecumenisch, samen 65%. Het boeddhisme met 14% en de nieuwe spiritualiteit met 11% scoren nog enigermate hoog. Het humanisme (6%) en geen enkele stroming (5%) sluiten de rij. De meerderheid van de bezoekers voelt zich dus nog het meest verwant met de christelijke traditie. De zuiver spirituelen wijken hiervan af.³⁵ Zij rekenen zich vooral tot het boeddhisme (29%) of tot de nieuwe spiritualiteit (31%). Opmerkelijk is dat een grote groep respondenten tegen de instructie in twee of meerdere stromingen aankruist. Dit wijst erop dat een zekere mate van bricolage niet ongewoon is.

3.3.3. Transcendentie, immanentie

In hoeverre gelooft men in een transcendente werkelijkheid? De vraag: “Gelooft u in God of een bovennatuurlijke werkelijkheid?” wordt als volgt beantwoord: 71% gelooft er zeker in; 20% twijfelt aan het bestaan ervan en 9% gelooft er niet in.

In het bestaan van een immanente transcendentie (“Gelooft u in een diepere werkelijkheid in uzelf?”) geloven meer onderzochten: 83% gelooft erin, 15% twijfelt en 3% gelooft er niet in. Zie ook tabel 8.

	<i>Transcendent</i>	<i>Immanent</i>
<i>Zeker</i>	71%	83%
<i>Twijfel</i>	20%	15%
<i>Niet</i>	9%	3%

Tabel 8: transcendentie/immanentie

Peter Versteeg wijst erop dat in de nieuwe spiritualiteit God in het zelf, niet daarbuiten wordt gezocht.³⁶ Ook Paul Heelas betoogt dat in de nieuwe spiritualiteit de ervaring van het zelf - dat als goddelijk, spiritueel en sacraal wordt ervaren - het startpunt is om tot een authentiek leven te komen.³⁷ Paul Heelas en Linda Woodhead spreken over een goddelijke kern (het Zelf), die in verbinding

³⁵ $\chi^2 = 209.92$ *** (*= significant op 0.05 niveau, **= significant op 0.01 niveau, ***= significant op 0.001 niveau)

³⁶ VERSTEEG: ‘Marginal Christian Spirituality’.

³⁷ P. HEELAS: *The New Age movement. The celebration of the self and the sacralisation of modernity* (Oxford 1996).

staat met een universele geest, energie of levenskracht.³⁸ Veel (67%) van de door ons onderzochten geloven zowel in de meer traditionele transcendente God, als ook in de God *within* (immanente transcendentie). Blijkbaar gaan beide concepten goed samen en ervaart men geen onderscheid tussen theïstische en holistische spiritualiteit.

3.3.4. Pluralisme sec

Een pluralistische houding wordt bij uitstek als kenmerk van de nieuwe spiritualiteit genoemd.³⁹ Een wat negatieve benadering spreekt dan van syncretisme, bricolage, knutselwerk, spirituele supermarkt, *do it your self religion*.⁴⁰ We gebruikten drie stellingen om een pluralistische levensbeschouwelijke houding te meten:

- het is goed om te experimenteren met wijsheden en praktijken afkomstig uit verschillende tradities;
- er zijn vele bronnen van levenswijsheid waar we uit kunnen putten;
- je kunt verschillende wijsheden en praktijken combineren tot wat het beste bij je past.

Deze drie vragen hadden als antwoordmogelijkheid een 5-punts Likertschaal, lopend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'. Op grond van een componentenanalyse konden deze worden samengevoegd tot één component.⁴¹ Deze component is sterk (4.2) van toepassing. Een vraag die eveneens een pluralistische oriëntatie meet, luidt: "hebt u wel eens deelgenomen aan een activiteit bij een spiritueel centrum met een niet christelijke signatuur?" 39% heeft dit nooit gedaan, 61% wel. Beide resultaten getuigen van een behoefte aan verbreding van het eigen gezichtsveld. Deze verbreding geldt weer meer voor de zuiver spirituelen. Hun score op de bovengenoemde component is 4.4 en 79% van hen bezoekt wel eens niet-christelijke centra. Voor de zuiver religieuze is dat maar 31%.

3.3.5. Activiteiten

We legden 10 religieuze activiteiten voor met de vraag in welke mate ze beoefend worden: niet; ja, soms; ja, vaak. Deze activiteiten konden herleid worden tot drie componenten,⁴² die we oosters, christelijk en paranormaal hebben genoemd.

³⁸ HEELAS & WOODHEAD: *The spiritual revolution*.

³⁹ MEESTER: *Nieuwe spiritualiteit*.

⁴⁰ AUPERS & HOUTMAN: 'Beyond the Spiritual Supermarket'.

⁴¹ Principale componentenanalyse met varimaxrotatie, minimale eigenwaarde = 1; lading > 0.40; verklaarde variantie = 75.2%; *missing pairwise*.

⁴² Principale componentenanalyse met varimaxrotatie, minimale eigenwaarde = 1; lading > 0.40; verklaarde variantie = 25.7% en 20.3% en 14.1% = 60.1%; *missing pairwise*.

	<i>Niet</i>	<i>Ja, soms</i>	<i>Ja, vaak</i>
<i>Oosterse activiteiten</i>			
- ademhalingsoefeningen	28%	46%	27%
- yoga	53%	30%	17%
- mindfulness	57%	28%	15%
- mediteren	10%	50%	40%
Gemiddeld	37%	38%	25%
<i>Christelijke activiteiten</i>			
- bidden	21%	38%	42%
- bijbel lezen	40%	38%	22%
- vasten	64%	32%	4%
Gemiddeld	42%	36%	23%
<i>Paranormale activiteiten</i>			
- consulteren van een medium	86%	12%	2%
- bezoeken van een paranormale beurs	88%	11%	1%
- raadplegen horoscoop	70%	26%	4%
Gemiddeld	81%	16%	2%

Tabel 9: Activiteiten

De oosterse en christelijke activiteiten worden relatief frequent beoefend, de paranormale activiteiten worden amper beoefend. Dit betekent dat we een geheel andere populatie bestuderen dan de bezoekers van paramarkten, welke populatie juist relatief laag is opgeleid.⁴³ De oosterse en de paranormale activiteiten gaan enigszins met elkaar samen ($r = 0.28^{**}$).

3.4. Zelfbetrokkenheid en de ander

3.4.1. Filantropie

In de literatuur is er discussie over de sociale betrokkenheid van religieus versus spiritueel georiënteerden.⁴⁴ Zijn spirituelen meer zelfgericht dan religieuzen? Om een antwoord te vinden legden we 13 uitspraken voor die sociaal engagement meten, grotendeels ontleend aan de filantropieschaal van Schuyt. Bij iedere uitspraak kon men aangeven of deze al dan niet van toepassing was: ja - nee. Tabel 10 geeft het resultaat weer.

⁴³ F. JESPERS: 'De paramarkt. New Age en volksgeloof', in *Religie en Samenleving* 2/1 (2007) 125-134.

⁴⁴ AUPERS & HOUTMAN: 'New Age. Post-christelijke religie in het geseculariseerde Westen'; M. FARJAS & M. LALLJEE: 'Holistic individualism in the age of aquarius: measuring individualism/collectivism in New Age, Catholic, and atheist/agnostic groups', in *Journal for the Scientific Study of Religion* 47/2 (2008) 277-289; POSSAMAI: 'A profile of New Agers'; S. CHANDLER: 'Private religion in the public sphere. Life spirituality in civil society', in S. AUPERS & D. HOUTMAN (eds.): *Religions of modernity. Relocating the sacred to the self and the digital* (Leiden 2010) 69-87; KRONJEE & LAMPERT: 'Leefstijlen en zingeving'.

	<i>Ja</i>
Ik geef aan goede doelen	84%
We moeten de wereld voor de volgende generatie goed achterlaten	87%
De wereld vraagt om verantwoordelijke burgers	78%
Mensen vormen een gemeenschap	77%
Ik doe aan vrijwilligerswerk	68%
De maatschappij komt in gevaar omdat mensen zich steeds minder van elkaar aantrekken	63%
Ik geef aan maatschappelijke doelen, ongeacht wat de overheid of het bedrijfsleven doet	52%
Ik doe aan mantelzorg	35%
Het klimaatprobleem op aarde wordt erg overdreven	5%
Ik heb weinig met mensen aan de andere kant van de wereld	4%
Ik voel me niet verantwoordelijk voor het welzijn van de maatschappij	3%
Ik denk vaak: wie dan leeft, wie dan zorgt	1%
Ik vind het moeilijk te geven aan doelen waarvan ik niet profiteer	1%

Tabel 10: Filantropie

Hieruit blijkt dat de onderzochten sterk sociaal betrokken zijn. Ook de SAIL bevatte een component die sociale betrokkenheid meet [tabel 11].

	<i>Schaalscore (1- 6)</i>
Ik wil wat voor mijn medemens kunnen betekenen	4.8
Ik vind het belangrijk dat ik iets voor anderen kan doen	4.8
Ik probeer in mijn leven wat voor de maatschappij te betekenen	4.5
Ik heb oog voor het leed van anderen	4.8
Gemiddeld	4.7
	(5= in hoge mate)

Tabel 11: SAIL: zorg om anderen

Deze zorg om anderen scoort hoog: 'in hoge mate'. Ook hieruit blijkt weer de hoge sociale betrokkenheid van de onderzochten.

3.4.2. Effecten

We beschikken ook over gegevens over de effecten van deelname aan de activiteiten van de kloosters. Deze geven ook inzicht in de verhouding tussen zelfverdieping en gerichtheid op de ander. We namen 32 effecten op in de vragenlijst. De beantwoording liep via een 5-punts Likertschaal, lopend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'. Om beter inzicht te krijgen in de samenhang en de precieze betekenis van de effecten is gezocht naar basiseffecten.⁴⁵ Dit leverde de volgende drie componenten op. Zie tabel 12. In de tabel zijn de

⁴⁵ Principale componentenanalyse met *oblique* rotatie; op basis van het *scree plot* gekozen voor extractie van drie componenten; lading > 0.40; verklaarde variantie: 48.1% en 6.8% en 6.0% = 60.9%; *missing pairwise*.

scores weergegeven. Het percentage betreft ‘mee eens’ en ‘helemaal mee eens’ bij elkaar opgeteld. Verder wordt het gemiddelde op de schaal van 1- 5 aangegeven.

	(helemaal) mee eens
<i>Zelfkennis en zelfontplooiing</i>	
- ben ik dichterbij mijn eigen kern gekomen	70%
- heb ik meer rust en stilte in mijzelf gevonden	61%
- heb ik meer inzicht in mijzelf gekregen	72%
- is mijn geestelijke gezondheid toegenomen	56%
- heb ik mijzelf beter leren accepteren	54%
- ben ik een vrijer mens geworden	51%
- ervaar ik dat mijn lichaam en geest meer in balans zijn	52%
- ben ik intuïtiever geworden	36%
- is er meer ontspanning gekomen	55%
- kan ik het leven meer aanvaarden zoals het komt	55%
- kan ik beter de problemen in mijn leven oplossen	36%
- sta ik meer met vertrouwen in het leven	54%
- ben ik gevoeliger geworden	41%
- sta ik met meer inspiratie in het leven	63%
- ben ik een liefdevoller mens geworden	33%
- is mijn gezondheid verbeterd	25%
- ervaar ik mijn leven als zinvoller	45%
- heb ik meer levenswijsheden ontwikkeld	67%
- is mijn bewustzijn verruimd	55%
- heb ik mijn verborgen talenten meer ontdekt en ontwikkeld	33%
- ben ik me meer gaan bezinnen op mijn leven	59%
Gemiddeld: 3,43 (op een schaal van 1-5)	51%
<i>Geloofsverdieping</i>	
- sta ik nu dichterbij de christelijke traditie	24%
- is mijn relatie met God/het mysterie/de Ander verdiept	52%
- voel ik mij sterker verbonden met het leven van mijn parochie, kerkelijke gemeente, plaatselijke geloofsgemeenschap	13%
- is mijn geloof/spiritualiteit/levensbeschouwing verdiept	62%
- is mijn interesse voor spiritualiteit in het algemeen versterkt	53%
Gemiddeld: 3,13 (op een schaal van 1-5)	41%
<i>De ander</i>	
- kan ik iets voor een ander betekenen	38%
- ervaar ik dat ik meer een bijdrage kan leveren aan de mij	31%
- heb ik meer inlevingsvermogen in anderen ontwikkeld	47%
- heb ik mezelf beter leren uiten	39%
- ervaar ik dat ik meer deel uitmaak van een gemeenschap	41%
- voel ik mij meer verbonden met andere mensen	60%
Gemiddeld: 3,28 (op een schaal van 1-5)	43%

Tabel 12: Basiseffecten

Deze oplossing levert drie goed interpreteerbare componenten op, waar we alle aangeboden effecten in onder kunnen brengen. De eerste component 'zelfkennis en zelfontplooiing' bevat een scala aan effecten die verwijzen naar een toename in zelfkennis en een ontplooiing van psychische en geestelijke vermogens. De tweede component 'geloofsverdieping' gaat expliciet over verdieping van het spirituele en religieuze leven. Daarbij hoort ook een betere inbedding in de lokale geloofsgemeenschap. De christelijke traditie lijkt in deze variabele het voornaamste referentiepunt te zijn. De derde component 'de ander' gaat over verbondenheid met en zorg dragen voor de ander.⁴⁶

De drie componenten zijn tussen 41% en 51% van toepassing. Effecten ten aanzien van het zelf zijn het grootst. De effecten hangen onderling sterk samen:⁴⁷ zelf en de ander: 0.71**; zelf en geloofsverdieping: 0.60**; geloofsverdieping en de ander: 0.53**. Dus een tegenstelling tussen zelfgerichtheid en iets betekenen voor de ander bestaat er niet.

4. Conclusie

Deelnemers aan het aanbod van aan kloosters verbonden spirituele centra vormen een specifieke categorie. Ze zijn geen gemiddelde Nederlanders, maar ze zijn ook niet representatief voor de nieuwe spirituelen. Ze zijn hoog opgeleid, christelijk gesocialiseerd en veelal betrokken bij een plaatselijke geloofsgemeenschap. De onderzoeksresultaten kunnen dus geen algemeen geldend antwoord geven op de vraag of we spiritualiteit moeten zien als vervanging of verdieping van religie, maar waar de aanbieder een klooster is en de deelnemer sterk kerkelijk betrokken, verschijnt spiritualiteit bij deze centra en hun bezoekers eerder als verdieping dan als vervanging van religie.⁴⁸

Tussen de deelnemers onderling zijn er daarbij grote verschillen in de wijze waarop zij zich positioneren ten aanzien van religie enerzijds en spiritualiteit anderzijds. We onderscheiden vier categorieën. De helft van de bezoeker(st)ers staat in de christelijke traditie en ontplooit zich spiritueel. Een kwart staat verder af van de christelijke traditie en put uit meerdere spirituele bronnen. Een achtste profileert zich noch als religieus, noch als spiritueel en een achtste noemt zich wel religieus, maar niet spiritueel. Deze categorie is sterk verbonden

⁴⁶ Vgl. I. MAJOR & K. SONNBERGER: *Kerken in de abdij* (Baarn 1999). Het genoemde onderzoek onder weekeindkloosterlingen vond na factoranalyse over waardering van voorgelegde doelen ook drie samenhangende dimensies (ZONDAG & MAASSEN: 'Meer dan de kerk' 210-211). De eerste twee, zelfinkeer en geloofsverdieping, zijn verwant aan de hier gevonden componenten. De derde dimensie in dat onderzoek (1 item) is 'mee-doen aan rituelen'. Daar hebben wij niet specifiek naar gevraagd. De derde component in ons onderzoek is sociale betrokkenheid.

⁴⁷ De componenten zijn omgezet in variabelen, waarvan de Cronbach's alpha's respectievelijk 0.96, 0.82 en 0.89 waren.

⁴⁸ Vgl. ZONDAG & MAASSEN: 'Meer dan de kerk' 215.

met de parochie en zoekt geloofsverdieping. Duidelijk is dat het transformatieproces rond religie en spiritualiteit geen halt houdt bij de deuren van de kerken. Ook kerkleden worden door dit proces beïnvloed en we zien dus dat er ook bij hen vormen van bricolage plaatsvinden.

Waar men daar binnen de officiële instanties van de kerken nog wel eens negatief over denkt, lijkt dit voor de betrokkenen allerm minst problematisch. Aandacht voor de eigen spirituele groei, aandacht voor de subjectieve beleving, sociale betrokkenheid, kerkelijke betrokkenheid, openheid voor wat andere religies en spirituele stromingen te bieden hebben, de combinatie van transcendentie en immanentie – dit alles combineert men met elkaar zonder daar zelf problemen mee te hebben. Deze populatie voert zelf de regie over de eigen spirituele voeding en ontplooiing, in aansluiting overigens op wat gangbaar is geworden in brede lagen van onze cultuur. Veelzeggend is het in dit verband dat een kleine meerderheid aangeeft wat dit betreft binnen de kerken te kort te komen. Daarbij staat ze negatiever tegenover het instituut dan tegenover de plaatselijke geloofsgemeenschap. Deze kritische distantie tegenover het instituut vinden we ook terug in kringen van de ‘nieuwe spiritualiteit’.⁴⁹ Dat zij zich niet uitsluitend laten sturen door traditionele geloofsinterpretaties laat zien dat ze zich daarbij bewust mede door hun subjectieve belangstelling en behoeften laten leiden.

Tegen de achtergrond van de drie bij aanvang geformuleerde hypothesen tekent de betekenis van de spirituele belangstelling voor wat kloosters te bieden hebben zich nog wat scherper af. Het beeld van een brede voortgaande *secularisatie* zoals Bruce en Voas die schetsen zien we hier niet terug. We zien wel een grotere distantie van de kerk ten opzichte van de eerdere religieuze socialisatie, maar tegelijk komt het verschijnsel nieuwe spiritualiteit in onze populatie duidelijk naar voren, met name bij de zuiver spirituelen. De, ook maatschappelijke, relevantie van de deelname aan de activiteiten blijkt bovendien groot. Dit wijst eerder op transformatie dan op secularisatie. Wel kan ten gunste van deze these gezegd worden dat we hier een grotendeels christelijke bevolkingscategorie in het vizier hebben, die in omvang afneemt. Dat betekent echter weer niet dat daarmee de populatie uitdunt waaruit interesse voor kloosters verwacht mag worden. Voor de *compensatiethese* vonden we geen steun; nadere analyses op het gehele onderzoeksbestand bevestigen het beeld dat nieuw-spirituele interesse niet afhangt van een eerder genoten religieuze socialisatie. De meeste zuiver-spirituelen waren nooit bij een geloofsgemeenschap betrokken. De *revolutiethese* vinden we echter evenmin bevestigd: leeftijd en achtergrond van de deelnemers wijzen niet bepaald op een grote spirituele ervaring. Wellicht zijn daar elders tekenen van te zien, maar wij troffen eerder weldaden voor zelf en zin, gevoel en gezondheid temidden van meer traditioneel geformuleerde effecten. God, geloof en gemeenschap werden evenzeer genoemd als resultaten van deelname.

⁴⁹ S. VAN IJSSEL & W. PUTMAN: ‘Zelf voelen, zelf ervaren. VolZin-lezers over duurzame spiritualiteit’, in *VolZin* 19/10 (2011) 26-28.

Met andere woorden: meerdere objecten van toewijding staan hier naast elkaar.⁵⁰

De vraag of we nieuwe spiritualiteit in oude kloosters aantreffen is dan ook niet met een simpel ja of nee te beantwoorden. De kloosters zelf staan wat betreft de programmering van hun aanbod duidelijk in een christelijke spirituele traditie. Dat geldt ook voor het grootste deel van hun bezoekers. Anderzijds bieden zij ook cursussen aan die in centra voor nieuwe spiritualiteit niet zouden misstaan. Ons onderzoek laat zien dat de bezoekers van de kloosters in hun benadering van spiritualiteit elementen integreren die men vaak kenmerkend acht voor de nieuwe spiritualiteit. De hoge mate van tevredenheid over het spirituele aanbod laat zien dat de kloosters hen op dit punt weten te raken, waar dat bij de officiële kerken duidelijk minder het geval is. Deze kloosters spelen in de wijze waarop zij hun aanbod doen duidelijk in op het religieuze en spirituele transformatieproces dat zij bij hun bezoekers aantreffen. Van een revolutie, een breuk tussen religie en spiritualiteit is in deze specifieke context geen sprake. Wel kunnen we hier, met een woord dat Peter Nissen gebruikte tijdens de *expert meeting*,⁵¹ spreken van een evolutie: een proces van geleidelijke verschuivingen waarbij elementen uit de nieuwe spiritualiteit geïncorporeerd worden in een christelijke spirituele benadering waarbij we ook de omgekeerde beweging niet uitsluiten.

Summary

New spirituality in old cloisters?

Cloisters often offer activities for those interested in spirituality. Fifteen of those spiritual centers were selected for an empirical survey among their visitors. The central question was: to what extent are their characteristics, motives and experiences related to the 'new spirituality' and to what extent are they related to the Christian tradition? The questionnaire was constructed around four topics: social characteristics, religious belonging, the content of faith/spirituality and effects of participating in the courses. The participants, often elderly women, appeared to have a high level of education and most of them are connected with and active in a local parish. We were able to construct four types which differ in the affinity with the Christian faith and new spirituality. The majority of the participants is influenced by beliefs and experiences which are considered typical for the new spirituality. Most of them combine their interest in spirituality with Christian religion; others keep the Church at a distance. Apparently, the distinction between Christian religion and new spirituality is fluid.

Dr. C.N. de Groot is socioloog en theoloog. Hij is universitair docent Praktische Theologie aan de Theological School of Catholic Theology van Tilburg University en doet

⁵⁰ Vgl. G.J.M. VAN DEN BRINK: 'Vindplaatsen van het hogere. Een samenvatting van de belangrijkste bevindingen', in IDEM (red.): *De Lage Landen en het hogere. De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan* (Amsterdam 2012) 477-517.

⁵¹ *Expert meeting* 'Kloosters in de moderne cultuur', Tilburg, 23 maart 2012, waar ook onderdelen van deze bijdrage zijn gepresenteerd en besproken.

onderzoek naar geestelijke verzorging, religie en cultuur, kerkopbouw en christelijk sociaal denken.

E-mail: c.n.degroot@tilburguniversity.edu.

Dr. J.Z.T. Pieper is godsdienstpsycholoog aan de Universiteit Utrecht en aan de Theological School of Catholic Theology van Tilburg University. Hij doet onderzoek naar religie, in het bijzonder religieuze coping, en (geestelijke) gezondheid en is daarnaast geïnteresseerd in nieuwe spiritualiteit.

E-mail: j.z.t.pieper@tilburguniversity.edu.

Dr. W.B.M. Putman is supervisor en praktisch theoloog aan de Theological School of Catholic Theology van Tilburg University. Zijn huidige onderzoek gaat over (nieuwe) spiritualiteit.

E-mail: w.b.putman@tilburguniversity.edu; wbmputman@gmail.com.